

A CSILLAGOS ÉGBOLT FELFEDEZŐI

1 Címoldal

2 Az athéni Akropolisz teliholdnál

Az ókori görög természetfilozófusok voltak az elsők, akik a misztikumtól és a vallási hiedelmektől mentesen, mai értelemben is tudományosnak nevezhető módszerekkel kutatták a természet és a világmindenség titkait.

3 Püthagorasz

Püthagorasz volt az, aki először behatóan foglalkozott az égitestek mozgásával, sőt azok matematikai leírásával is. Akkoriban a Földet képzelték a világmindenség középpontjának, ezt az elképzelést később geocentrikus világmodellnek nevezték.

4 A geocentrikus világmodell (a szférák)

A Föld körül forgó kristálygömbökön (szférákon) helyezkednek el a bolygók és a Nap, a legkülső szférán a csillagok. Püthagorasz elképzelése szerint a kristálygömbök egymáshoz sűrűlődnak, így keletkezik a „szférák zenéje”, amelyet csak a kiválasztottak hallhatnak meg.

5 Arisztarkhosz

Az athéni Arisztarkhosz már a Kr. előtti 3. században felvetette egy heliocentrikus világmodell lehetőségét, vagyis azt az elképzelést, hogy a Világmindenség nem a Föld, hanem a Nap körül kering.

6 Eratoszthenész

A hellenisztikus kultúra tudományos központja Alexandria volt. Hatalmas könyvtára és tudományos iskolái messze földről ide vonzották a tudósokat, természetkutatókat.

Az alexandriai iskola kiemelkedő tudósa volt Eratoszthenész, aki elsőként becsülte meg a Föld méretét.

7 Eratoszthenész mérése

Alexandriában és Szüénében (a mai Asszuán) a nyári napforduló napján megmérték a delelő nap függőlegessel bezárt szögét; a kettő között 7 fok eltérés volt. Eratoszthenész egy igen egyszerű aránypár alapján határozta meg a Föld területét: a 7 fokos szög úgy aránylik a teljes kör 360 fokos szögéhez, mint a két város távolsága aránylik a Föld területéhez. Mai mértékegységekre átszámolva Eratoszthenész a Föld területére 40 ezer kilométert kapott, ami meglepően jó egyezést mutat a mai értékkel.

8 Hipparkhosz

Hipparkhosz volt az utolsó nagy görög csillagász. Ő adta a geocentrikus világkép legteljesebb leírását. Elévülhetetlen eredményeket ért el a csillagászat több területén. Elkészítette az első csillagkatalógust és a szabad szemmel megfigyelhető csillagok fényességi skáláját. Ma is az általa felállított fényrendi skála szerint osztályozzuk a csillagokat.

9 Ptolemaiosz

Klaudiosz Ptolemaiosz adaptálta a Hipparkhosz által leírt geocentrikus rendszert és kiegészítette azt.

10 Ptolemaiosz geocentrikus világmodellje

A bolygók előre-hátra történő mozgását azzal magyarázta, hogy minden bolygó egy olyan kis kör (epiciklus) mentén mozog, amelynek középpontja a Föld körüli pályát ír le.

11 Egy bolygó mozgása az epiciklus mentén

Ezzel a magyarázattal (amely mai ismereteink szerint teljesen hibás!) érthetővé vált a bolygók látszólagos előre-hátra mozgása.

12 Regiomontanus

A kor egyik jelentős csillagásza Regiomontanus (eredeti nevén Johannes Müller) kommentárokat írt Ptolemaioszhoz. Ebben ismét megjelenik a heliocentrikus világmépítési gondolata.

13 Regiomontanus-émlékmű a Budai Várban

Regiomontanus csillagászként Mátyás király udvarában is dolgozott. Emlékét dombormű őrzi a Budai Vár déli oldalán.

14 Kopernikusz

Nikolaus Kopernikusz (eredeti nevén Mikolaj Kopernik) lengyel pap nevéhez fűződik az újkor tudományos forradalmának kezdete. Korábban láttuk, hogy a heliocentrikus világmodell már az ókorban megjelent és később is többször fel-felbukkant, de határozott formát csak most, Kopernikusz művében, a „*Revolutionibus*”-ban (*De revolutionibus orbium coelestium* = Az égitestek mozgásáról) öltött, 1543-ban.

15 A „Revolutionibus” címoldala

Kopernikusz nem volt forradalmár-alkat. Korábban olvasta Regiomontanus kommentárjait Ptolemaioszhoz és ez nagy hatással volt rá. A Napnak a világmindenség centrumába helyezése – mint azt könyvében kifejti – gyakorlati szempontból célszerű, így ugyanis a rendszer működése sokkal könnyebben áttekinthető és matematikailag is jobban kezelhető.

16 A heliocentrikus világmodell

A „*Revolutionibus*” Kopernikusz halálának évében jelent meg és eleinte semmi visszhangja nem volt. Csak jóval később, Galilei munkássága nyomán vált világossá, milyen veszélyeket rejt az új tanítás az egyház tekintélyére. Ezért a könyv 1616-ban a tiltott könyvek listájára került.

17 Tycho Brahe

Dániában ezalatt a király támogatásával anyagi gondok nélkül dolgozhatott minden idők legnagyobb megfigyelőcsillagásza: Tycho Brahe. Saját tervezésű, rendkívül pontos műszereivel elérte a szabad szemmel történő csillagászati észlelések pontosságának felső határát. Bolygó-megfigyelései később Kepler kezébe felbecsülhetetlen értékű adatokat adtak: ezek alapján ismerte fel a bolygómozgás három törvényét.

A képen Tycho Brahe éppen egy égitest megfigyelését végzi; ehhez hasonló berendezés, az ún. nagy falu kvadráns látható az Egri Líceum Csillagászati Múzeumában.

18 Galileo Galilei

Galileo Galilei, a pisai egyetem professzora volt az első modern természettudós.

Matematikus, természetfilozófus, kísérletező fizikus és megfigyelő csillagász volt egy személyben. Nevéhez fűződik a Jupiter és a Mars holdjainak felfedezése és részletes megfigyelése; ő fedezte fel a napfoltokat, a Nap forgását és a Hold krátereit. Kísérleteket végzett a

gravitáció és a dinamika törvényeinek megismerésére. A szabadon eső testek mozgását a pisai ferde toronyból vizsgálta.

Korábban már kísérletezett saját csiszolású optikai lencsékkel; hallott arról, hogy a hollandok távolbalátó készülékekkel kísérleteztek. Kísérletképpen ő is üveglencsét helyezett egy hosszú, fából készült csőbe, majd addig változtatta a lencsék távolságát, amíg távoli tárgyakról éles képet kapott.

19 Galilei 2 távcsöve

Ezután – a hollandokkal ellentétben – távcsövét nem a hajókra, hanem a csillagos égre fordította. Meglepetése leírhatatlan volt. Az égbolton legalább tízszer annyi csillag volt, mint ahányat szabad szemmel akár a legélesebb szemű ember megfigyelhetett. Aztán egy még jobb távcsövet készített és módszeresen vizsgálni kezdte a csillagos eget.

20 Jupiter: a Galilei-holdak

A 4 legnagyobb Jupiter-hold: az Io, az Európa, a Ganümedész és a Kallisztó mozgásának pontos leírása is Galileitől származik. Felismerte, hogy a 4 hold Jupiter körüli keringése – közvetve – a kopernikuszi rendszert igazolja; mozgásuk bizonyítja, hogy nem keringhet minden égitest a Föld körül. Más szóval: a Jupitert és négy holdját tulajdonképpen a Naprendszer kicsinyített modelljének tekintette.

21 A négy Galilei-hold, ahogyan a modern távcsövekkel látjuk.

22 A Dialogo

Megfigyelései alapján Galilei a kopernikuszi, napközpontú rendszert bizonyítottnak látta és ezzel kapcsolatos nézeteit a „Dialógusok a két világrendszerrel” című, párbeszédese formában írt könyvében közreadta.

A „Dialogo” bestseller lett, sokan olvasták, de általa Galilei kihívta az egyház haragját. Az a gondolat, hogy nem a Föld a mindenség középpontja, az akkori teológusok számára elfogadhatatlan volt. Galileit az inkvizíció elé idézték és 1633-ban tételeinek visszavonására kötelezték.

23 Az inkvizíció előtt

Az inkvizíció bírósága előtt Galilei visszavonta a „Dialogo”-ban közreadott legfontosabb állításait és kegyelmet kapott, de hátralévő éveit így is házi őrizetben kellett töltenie.

24 Johannes Kepler

Johannes Kepler az ókori elődök által megálmodott harmóniát kereste az égitestek mozgásában. Azt az alapelvet vallotta, hogy az elméletnek és a megfigyeléseknek összhangban kell lennie. Felismerte, hogy a kopernikuszi rendszerben ez az összhang sokkal tisztábban megmutatkozik, mint a ptolemaiosziban. A geocentrikus rendszerben ugyanis nem lehetett elfogadható magyarázatot adni arra, hogy a bolygók miért mozognak előre, majd hátrafelé. A kopernikuszi rendszerből viszont világosan kiderült, hogy ez csak látszólagos mozgás, valójában minden bolygó állandóan ugyanabban az irányban kering a Nap körül. A kopernikuszi modell sem ad azonban választ arra a kérdésre, hogy miért nem egyenletes a Nap körüli mozgás sebessége? (A Föld esetében ez azt jelenti, hogy a nyári félév 7 nappal hosszabb a téli félévénél.) Ez csak a Kepler által felismert törvények alapján nyert magyarázatot.

25 Az Astronomia Nova címlapja

1609-ben adja ki Astronomia Nova (Az új csillagászat) című könyvét, amelyben – Tycho Brahe igen pontos megfigyelései alapján – I. és II. törvénye először kerül megfogalmazásra.

26 Kepler I. és II. törvénye

Kepler I. törvénye kimondja, hogy a bolygók ellipszis pályán keringenek és a Nap az ellipszis egyik fókuszában helyezkedik el. A II. törvény megállapítja, hogy a Nap és bolygók között húzott sugár egyenlő idők alatt egyenlő területeket ír le, vagyis a bolygók a Nap közelében gyorsabban, távolabbra lassabban mozognak. Ez magyarázza a nyári és a téli félév hossza között a Föld esetében a hét nap különbséget. (Az északi féltekén a nyári, a déli féltekén a téli félév hosszabb 7 nappal)

27 A Harmonices Mundi címoldala

1619-ben jelenik meg Harmonices Mundi (A világ harmóniája) című könyve, ebben mondja ki a III. törvényt, amely a bolygók Naptól való távolsága és a keringési idők között ad összefüggést. Könyvében a szférák zenéje, mint a világot átfogó zenei harmónia jelenik meg, Kepler még az egyes bolygók zenei motívumait is megadja.

28 Isaac Newton (1643-1727) fiatalkori arcképe

Isaac Newton az újkori természettudomány legnagyobb alakja. Megvalósította a nagy tudósok évszázados álmát: a természet matematikai leírását. Végleg szétörte az arisztotelészi gondolkodás bilincseit: bebizonyította, hogy az égi és a földi mozgásokat ugyanazok a törvények irányítják, vagyis csak egyetlen fizika létezik.

29 Newton tükrös teleszkópja

Már fiatal korában feltűnt tehetségével: felépítette az első tükrös teleszkópot, amely sokkal nagyobb és tisztább képet mutatott az égitestekről, mint a hagyományos, lencsés teleszkópok.

30 Principia – (Philosophiae Naturalis Principia Mathematica)

1687-ben jelent meg legjelentősebb műve: „A természetfilozófia matematikai elvei”, a „Principia”, ahogyan a tudománytörténetben nevezik.

31 Newton – Az általános tömegvonzás törvénye.

Ő ismerte fel elsőként az általános tömegvonzás törvényét és kimutatta, hogy ez az erő tartja a bolygókat a Nap körüli pályán. Az általa felismert általános törvényekből levezethetők a Kepler törvények is.

32 Newton ágyúja

A Principiában megjelenik az űrhajózás alap gondolata is: ha egy ágyúból egyre nagyobb sebességgel repül ki a lövedék, akkor az egyre távolabb esik le; elegendően nagy sebességnél (az ún. első kozmikus sebességnél: $v=7,8$ km/s) a lövedék már nem esik le, hanem Föld körüli pályára tér.

33 William Herschel

A 18. század végén kezdődik az óriástávcsövek kora; William Herschel, az Angliába települt német csillagász építi az elsőt Londonban. 1781-ben ezzel fedezi fel az Uránusz bolygót.

34 Herschel óriás teleszkópja

35 A 19. sz. nagy felfedezése a spektroszkóp

A 19. sz. vége felé (Bunsen és Kirchhoff munkássága nyomán) a spektroszkópia is bevonult a csillagászat kellék tárába. Ez a kép a spektroszkóp működését mutatja. A spektroszkópon átbo csátva a csillagok fénye a szivárvány színeit mutatja. A csillag környezetében (annak atmo-

szférájában) lévő elemek viszont bizonyos színeket elnyelnek, ezek sötét vonalként jelennek meg. A sötét vonalak alapján megállapítható a csillagok (és a mi Napunk) kémiai összetétele. Bebizonyosodott, hogy a Nap és a többi csillagok ugyanazokból az elemekből épülnek fel, mint a Föld és az élőlények anyaga. Tóth Árpád gyönyörű költeményében (Lélektől lélekig) így ír erről a 20.sz. elején:

*Tanultam én, hogy általszűrve a
Tudósok finom kristályműszerén,
Bús földünkkel s bús testemmel rokon
Elemekről ad hírt az égi fény.*

36 A csillagászat aranykora – a 20. század

A 20. században a csillagászat aranykora volt: a modern technika (hatalmas távcsövek, űrtávcsövek, digitális képalkotás, informatika) segítségével megismertük a Világegyetem történetét, feltérképeztük hatalmas térbeli távlatait, idegen csillagok több ezer (extraszoláris) bolygóját fedeztük fel. Az űrkutatás a Naprendszerrel alkotott ismereteinket gyarapította jelentősen és embereket juttatott a Holdra, a közeljövőben már – a tervek szerint – a Marsra indítunk expedíciót. Jelen prezentáció további részében a rengeteg új tudományos eredményből két fejezetet ragadunk ki: röviden bemutatjuk a Világegyetem szerkezetére és tágulására vonatkozó kutatások eredményeit.

37 A Világegyetem térbeli szerkezete (címloldal)

A geocentrikus világmép – a közvetlen látszaton alakuló elképzelés, mely szerint a Föld a mindenség közepe, körülötte kering az összes égitest. Ez a világmép – bár voltak korábban is más elképzelések – egészen a 17. századig meghatározó volt. A heliocentrikus világmép – főleg Kopernikusz, majd Kepler munkássága nyomán egyre gyorsabban terjedt és az egyre sokasodó bizonyítékok hatására uralkodó világméppé vált. Ma már tudjuk, hogy ez a kép kizárólag a Naprendszerre érvényes.

38 A Naprendszer

39 A Tejút

A 20. század elejére világossá vált, hogy a Nap a Tejút nevű hatalmas csillagtársulás (küllős spirálgalaxis) egyik csillaga. A Tejút átmérője közel 150 ezer fényév és napunk (a bolygókkal együtt) a centrumtól 36 ezer fényév távolságra van.

40 A galaxisok sokasága

Először Edwin Hubble (róla még később szó lesz) ismerte fel, hogy a Tejúton túl még sok galaxis létezik, később – főleg az űrtávcsövek felvételei alapján – bebizonyosodott, hogy sok milliárd galaxis létezik.

41 Térhálós elrendeződés

A galaxisok elrendeződése nem egyenletes a térben: vannak nagy sűrűségű és egészen üres régiók (térhálós eloszlás).

42 A Világegyetem

Az eddigiek összefoglalása egy szemléltető ábrán, Mark Garlick nyomán.

43 A Világegyetem tágulása (címloldal)

44 Einstein új kozmológiája

Albert Einstein relativitáselméletében a Világegyetem térbeli és időbeli változásainak matematikai leírását alkotta meg. Az elmélet egyenleteinek megoldásával később többen is próbálkoztak.

45 Lemaitre: a Világegyetem tágul

Georges Lemaitre, belga pap-fizikus az egyenletek megoldásakor felfedezte, hogy azok egy időben egyre táguló Világegyetemet írnak le.

46 A visszafelé forgatott film elején: kibontakozás (teremtés, űsrobbanás)

Ha a tágulás (kék nyilak) igaz, akkor a folyamatot visszafelé lejátszva (narancssárga nyilak), eljutunk a kezdeti időponthoz, amikor a Világegyetem még egészen kicsi volt – ezt az időpontot nevezte Lemaitre a Teremtés pillanatának. (Ezt a kezdeti pillanatot – egyébként helytelenül – űsrobbanásnak, vagy Nagy Bummnak is nevezik.)

Ebben a kezdeti pillanatban, amelyet leginkább keletkezésnek, vagy Lemaitre nyomán teremtésnek lehetne nevezni, jött létre a kozmológiai elmélet szerint a tér, az idő, az anyag és az energia.

47 Edwin Hubble bebizonyítja a tágulást

Edwin Hubble amerikai csillagász Kaliforniában a világ akkori legnagyobb távcsövével a távoli csillagok és galaxisok spektrumát vizsgálta az 1920-as években. A spektrumok elemzése alapján megállapította, hogy a galaxisok nagy sebességgel távolodnak egymástól, tehát a Világegyetem tágul.

48 Az utóbbi időben a tágulás egyre gyorsul

A tágulásnak a gravitáció miatt – elvileg – egyre lassulnia kellene, ez így is volt kezdetben. A 21. sz. elején azonban bebizonyosodott, hogy az utóbbi néhány milliárd év alatt az Univerzum gyorsulva tágul. A gyorsuló tágulást egy eddig ismeretlen hatás, a sötét energia működésének tulajdonítják.

49 Ami kimaradt a felfedezések hosszú sorából

- Az extraszoláris (idegen csillagok körül keringő) bolygók kutatása
- A csillagok születése és életútja
- A gravitációs hullámok
- A sötét anyag és a sötét energia
- Van-e több Univerzum? (Multiverzum-hipotézis)

Ez a sok izgalmas téma már egy következő VETÉLKEDŐ programja lehet!